

NUROTA TIZMASINING TURISTIK IMKONIYATLARI VA HUDUDDA EKOTURISTIK MARSHRUTLARNI ISHLAB CHIQISH

Kamolov Elbek Sherali o'g'li
Jizzax davlat pedagogika universiteti Geografiya va iqtisodiy bilim
asoslari kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya - Mazkur maqolada Nurota hududlarining turistik imkoniyatlari va hududda tabiiy, tarixiy, antropogen va tabiat yodgorliklaridan iborat diqqatga sazovor joylarning ekoturistik marshrutlarni ishlab chiqish, hududdan turizmni rivojlantirish maqsadida baholash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar –Nurota, Uxum, Mojrum, „Istiqlol“ istirohat bog'i, „Eyfel“ minorasi, Sovurbel dovoni, Xonbandi to'g'oni va sharsharasi, Mojrum archasi, Hazrati Eshon xalifa ziyoratgohi, Osrafsoy, qoyatosh rasmlar, Nur chashmasi.

TOURIST OPPORTUNITIES OF THE NUROTA RANGE AND DEVELOPMENT OF ECO-TOURISTIC ROUTES IN THE AREA

Annotation - In this article, suggestions and recommendations have been developed for the evaluation of the tourism potential of the Nurota region and the attractions of natural, historical, anthropogenic and natural monuments in the region in order to develop ecotourist routes and develop tourism from the region.

Key words - Nurota, Ukhum, Mojrum, "Istiqlal" recreation park, "Eiffel" tower, Sovurbel pass, Khanbandi dam and waterfall, Mojrum arch, Hazrat Eshan Caliph shrine, Osrafsai, rock paintings, Nur fountain

ТУРИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ НУРОТИНСКОГО ХРЯБА И РАЗВИТИЕ ЭКОТУРИСТИЧЕСКИХ МАРШРУТОВ НА РАЙОНЕ

Аннотация - В данной статье разработаны предложения и рекомендации по оценке туристического потенциала Нуратинского района и достопримечательностей природных, исторических, антропогенных и природных памятников региона с целью разработки экотуристских маршрутов и развития туризма региона. .

Ключевые слова - Нурота, Ухум, Моджрум, парк отдыха «Истикляль», «Эйфелева» башня, перевал Совурбель, плотина и водопад Ханбанди, арка

Моджрума, храм халифа Хазрат Эшан, Осрафсай, наскальные рисунки, фонтан Нур.

Kirish. Turkiston tizmasidagi g'arbiy turistik hududi hisoblangan Nurota tog'lari turistik obyektlar rang-barang bo'lib, tog', adir, cho'l va ko'l tabiati hamda tabiiy yodgorliklar va ziyoratgoh hududlarni ko'pligi bilan ajralib turadi. Bu yerda 100 dan ortiq tabiiy yodgorlik va ziyoratgohlar bor bo'lib, ularni har birini alohida-alohida o'rganish va turizmdagi ahamiyati jihatida baho berilishi lozim.

Nurota tizmasi sharqdan-g'arbga tomon 264 km masofaga cho'zilgan bo'lib, eng baland nuqtasi Uxum va Majurum soylar boshlanadigan Hayotboshi cho'qqisi (2169 m) hisoblanadi. Hayotboshi cho'qqisi tog'ning markaziy qismida joylashgan. Tog'ning markaziy qismi, sharqiy va g'arbiy qismlarga nisbatan baland bo'lib, o'rtacha balandligi 1750 m ni tashkil qiladi. Bu qismda Hayotboshi (2169 m) cho'qqisidan tashqari, Katta Fozilmon (2134 m), Qarchig'ay (2105 m) kabi cho'qqilar ham bor. G'arbiy chekkasi Nurota shahri meridianida absolyut balandligi 400-450 m ga yetadigan tepaliklarga aylanadi va asta-sekin Qizilqum cho'lga qo'shilib ketadi. Sharqiy qanoti esa 650-700 m balandlikdagi past tog' (Yetimtog') ko'rinishida Jizzax shahri hududiga qadar kirib boradi.

Asosiy qism. Hozirgi kunda Yetimtog'da, bolalarni dam olishi uchun "Istiqlol" istirohat bog'i barpo qilingan. "Istiqlol" istirohat bog'ida turli xil atraksionlar, basseyn, karusel hamda kichikroq bo'lsa ham hayvonot bog'i tashkil qilingan. Yetimtog'ning eng baland qismida tashqi ko'rinishidan shamol tegirmonini eslatadigan, yog'ochlar bilan qurilgan o'ziga xos dizaynerga ega bo'lgan shinamgina bar faoliyat yuritmoqda. Yetimtog' Jizzax shahrini ramziy ma'noda "Eyfel" minorasi deb ta'riflanadi. Sababi, bu yerga kelgan kishi butun shaharni tomosha qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shahar va uning atrofini tomosha qilish uchun bir nechta binokllar o'rnatilsa tashrif buyuruvchilar soni yana ham oshirish mumkin. Sovurbel dovoni (1162 m) Forish tumanining markazi Bog'don shaharini, Qarobdol va Garasha kabi aholi punktlari bilan bog'lab turadi. Sovurbel dovoni bahor faslida tabiatining go'zalligi bilan kishini o'ziga maftun etadi. Sovurbel dovonining shimoliy yonbag'iridagi buloq bo'yida yo'lovchilar

dam olishi uchun choyxonalar ham qurilgan. Bu dovon orqali o'tuvchilar ko'p bo'lgani (taxminan bir kunda 1000 kishidan ko'proq) uchun hordiq chiqaradigan joylar va kempinglar barpo etilsa yaxshi samara beradi. Shuningdek, dovonda ba'zi yillari qish qattiq kelganda, qalin qor bilan qoplanib, transport qatnovi to'xtab qolish holatlari ham kuzatilgan. Turkiston tizmasining sharqdan-g'arbga tomon pasayib borishini dovonlarning balandligiga qarab ham aniqlansa bo'ladi. Masalan, Turkiston tizmasining sharqiy qismidagi Shahrison dovoni (Tojikiston hududida) ning balandligi 3380 m, markazida joylashgan G'o'ralash dovonining balandligi 2710 m va eng g'arbida joylashgan Sovurbel dovonining balandligi esa 1162 m ni tashkil etadi. Sovurbel dovonidan shimolda Nurota tizimiga tegishli bo'lgan Xonbandi tog'i joylashgan. Xonbandi tog'i yonbag'rida X asrning oxirlarida Qoraxoniylar hukmronligi davrida qurilgan Xonbandi to'g'oni bo'lib, bugungi kungacha yaxshi saqlanib kelingan. Xonbandi to'g'oni Forish tumani Bandi shaharchasining shimoliy yonbag'rida joylashgan. Xonbandi to'g'oni dara oldini to'sib, taroshlangan granit toshlaridan berchlanib qurilgan. Xonbandi to'g'onining pastki qismi qisqaroq 24,35 metrni, yuqori qismi 51,75 metrni tashkil qiladi. To'g'on balandligi 15,25 metrdan iborat bo'lib, suv to'lganda uzunligi 1,5 km ga yetadigan suv omborni hosil qiladi (Og'a Burgutli, 2008). Xonbandi to'g'oni bahor oylari to'lib, suvlari sharshara ko'rinishda tepadan pastga oqib tushadi. Xonbandi to'g'onidagi ushbu sharsharaning eni salkam 52 m ni, balandligi esa 15 m ni tashkil etadi. Mutaxassislarning aniqlashicha, mazkur to'g'on inshooti O'rta Osiyo - ko'hna Turon xalqlari bunyod etgan sug'orish inshootlari orasida eng qadimgisidir.

Xonbandi to'g'oni va sharsharasi

Shu o'rinda Xonbandi sharsharasini ba'zi bir jihatlariga ko'ra Afrikadagi Viktoriya sharsharasiga taqqoslasa bo'ladi. To'g'ri, nam tropik o'rmonda joylashgan Viktoriya sharsharasining o'lchamlari (eni 1800 m va balandligi 120 m) va suv hajmi bo'yicha Xonbandi sharsharasidan bir necha 100 barobar kattadir. Lekin maftunkorligi jihatidan o'xshash tomonlari bor. Viktoriya sharsharasining gumburlovchi tovushlari 20 km lik masofadan ham eshitilsa, Xonbandi sharshara atrofini yalang tekisliklar egallaganligi sababli 10 km lik masofadan ko'rish mumkin. Xonbandi sharsharasi bahor va yoz faslining boshlarida arid hududli mintaqaga hayot baxsh etib turadi. Xonbandi sharsharasini tomosha qilish va dam olish maqsadida, bahor faslida ko'plab mahalliy sayyohlar tashrif buyuradilar.

Kelgusida Xonbandi sharsharasi va unga tutash bo'lgan Nurota tog'lar tabiati hamda Aydar-Arnasoy ko'llar tizimini tomosha qilishni o'z ichiga olgan ekomarshrut loyihasi ishlab chiqilsa, bu o'z navbatida xorijiy va mahalliy sayyohlarni eng ko'p jalb qila oladigan yo'nalishlaridan biriga aylanar edi.

Qadimda ota-bobolarimiz tomonidan suv yig'ish maqsadida qurilgan bunday gidrotexnik inshootidan, hozirgi kunda ham foydalansa bo'ladi. Soy suvlari va sel suvlarini bahor faslida, foydasiz oqib ketishini oldini olish lozimdir. Buning uchun oqar suvlar hajmini hisobga olgan xolda, yuqorida ko'rib o'tgan Xonbandi to'g'oniga o'xshash to'g'onlar qurish lozim. To'g'onlar o'z navbatida, vaqti-vaqti bilan yuz berib turadigan suv toshqinlarini (masalan, G'allaorol tumani hududidagi 2012 yilgi talofatli sel toshqini) oldini oladi va suv tanqis bo'ladigan yoz faslida

qishloq xo‘jalik yerlari hamda chorva mollarini sug‘orish tizimini yaxshilab, iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Nurota tog‘ tizmasining markaziy va janubiy yonbag‘irlarida “Nurota tog‘ yong‘oqzor-meva” qo‘riqxonasi joylashgan. Qo‘riqxonada hududi va uning atroflarida tabiati hamda tabiiy yodgorliklari, tog‘ning boshqa hududlariga qaraganda yaxshi saqlanib qolingani. Majurumsoy qishloq hududida O‘rta Osiyo mintaqasida juda kam uchraydigan daraxt - Sharqiy biota archasi yaxshi saqlanib qolingani. Yoshi taxminan ikki ming yildan ziyod bo‘lgan mazkur biotani mahalliy xalq savri kabud - “yashil savr” deyishadi. Uning aylanasi salkam 10 metrni tashkil etadi. Bu ko‘p yillik mevali va manzarali daraxtlar tabiiy yodgorlik sifatida Nurota qo‘riqxonasining muhofaza qilinadigan hududi sifatida qo‘riqlanadi.

biotasi)

1-rasm. Madjerum archasi (sharq

Mutaxassislarning fikricha, uzoq o‘tmishda bunday archalar Nurota tog‘lari hududida, xususan uning eng baland qismida joylashgan Majurumsoy qishlog‘i atrofidagi tog‘larda juda ko‘p bo‘lgan. Tog‘dagi archazorlar muhofaza qilinmaganligi va ulardan qurilish materialini hamda o‘tin sifatida ayovsiz foydalanish natijasida archazorlar keskin kamayib ketgan. O‘sha qadimgi davrlardan saqlanib qolgan yagona archa Majurumsoy qishlog‘ining o‘rta qismida joylashgan va aynan mana shu holat uning saqlanib qolishiga asos bo‘lgan. Mahalliy xalq orasida Iskandar Zulqarnayn g‘arbdan kelib, Ustrushonaga yurish boshlaganda mazkur daraxt tagida askarlari bilan dam olgan degan gap bor. Ilmiy adabiyotlarda ushbu daraxtni sovur archa deyishadi va u 1400-2500 m balandlikda o‘sadi. Ba‘zi ma‘lumotlarga ko‘ra sovur archa ikki ming yildan ko‘proq umr

ko‘radi. Archa daraxtining turli qismlaridan tabobatda ham foydalanishadi. Masalan, archa qubbalaridan turli moddalar, efir moyi, qatron, qand, mum va organik kislotalar olingan. Qubbasining damlamasi tabobatda siydik haydovchi, balg‘am ko‘chiruvchi va ovqat hazm qilishni yaxshilovchi dori sifatida ishlatiladi. Archadan olinadigan efir moyi jarohatni davolashda qo‘llaniladi.

Uxum, Sintobsoy va Ustun qishloqlarida ham Aleksandr Makedonskiy bilan bog‘liq bo‘lgan joylar, 1000 yoshli daraxtlar davlat muhofazasi ro‘yxatiga olingan. Qo‘riqxonada hududidagi Osrafsoyida qoyatoshlarda chizilgan qadimiy rasmlar saqlanib qolingan.

Andagin qishlog‘ida davlat muhofazasiga olingan mo‘tabar qadamjoldan biri “Hazrati Eshon xalifa” ziyoratgohi bor. “Hazrati Eshon xalifa” ziyoratgohi Jizzax shahridan 120 km, tuman markazi - Bog‘don shaharchasidan 45 km shimoli-g‘arbdagi uzoqlikda joylashgan. Qishloq atrofidagi tabiiy landshaft deyarli o‘zgarmagan, tabiati nihoyatda go‘zal, baland tog‘lar, sersuv buloqlar ko‘p.

2-rasm Hazrati Eshon xalifa ziyoratgohi

“Hazrati Eshon xalifa” ziyoratgohi Andagin qishlog‘ining o‘rta qismida joylashgan. Bu manzilni so‘ngi makon tutib, avliyolik maqomiga erishgan aziz zotning ismlari Jaloliddin ibn Abdukarim bo‘lgan. Piri komil e‘tiqodi bilan o‘zgalarga namuna bo‘lgan, butun hayotini ilm, ma‘rifat va donishmandlikka bag‘ishlagan. Aziz zotning hujralarida eski buyra, kitoblar taxlangan taxta va yostiqdan boshqa narsa bo‘lmagan.

Ziyoratgohni hozirgi hududi salkam 0,5 gektarni tashkil etadi. Mazkur madaniy meros ob‘ekti hozirda qayta qurilmoqda. Ziyoratgoh hovlisida ajoyib buloq va kichik hovuz bor. Buloq suvi shifobaxsh xususiyatga ega bo‘lib, undan

doimo toza zilol suv oqib turadi. Hovuzda relikt hisoblangan gulmohi baliqlari ko‘p.

So‘nggi yillarda muqaddas qadamjo atrofi yanada obodonlashtirib turildi va turli xil archa daraxtlari hamda gullar o‘tqazildi. Ziyoratgoh hovlisida bir nechta qadimiy tut va yong‘oq daraxtlari bor. Keksa daraxtlarning yoshi taxminan 250-300 yilni tashkil qiladi.

Bu joylarning tabiati, ziyoratgohlarni hamda mahaliy aholining turmush tarzini tomosha qilish maqsadida xorijdan ko‘plab sayyohlar tashrif buyuradilar. Sayyohlarga xizmat qilish maqsadida “Asraf”, “Andagin”, “Uxum” va “Xayot” qishloqlarida 4 ta uy-mexmonxonalar tashkil qilingan.

Nurota tizmasining g‘arbiy qismida Nurota chashmasi joylashgan. Hyp chashmasi tabiatning noyob tuhfasini bo‘lib, u bir necha ming yillar davomida ona zaminga obi hayot, insonlar qalbiga nur bag‘ishlab keladi. Akademik Y. G‘ulomovning fikricha, Nur chashmasining paydo bo‘lish tarixi bir necha ming yillik uzok o‘tmishga borib taqaladi. Tadqiqotchi P.Sh Zokirovning fikricha, u uchlamchi antik davrdan buyon oqa boshlagan. Chashma 20 x 30 metrli darg‘ot hovuzdan iborat bo‘lib, u shimolga tomon oqadi. Qadimdan shahar aholisi chashma suvidan unumli foydalangan. Qish faslida to‘rt ariq suvi shahardagi to‘rt hovuzga to‘plangan va ular hozir saqlanib qolmagan.

Chashma suvi tog‘ ichidan, toshlar orasidan sizib o‘tarkan, u ana shu toshlardagi turli xil kimyoviy birikmalarni, tog‘ jinslaridagi har xil elementlarni eritib o‘zi bilan olib keladi. Minerallashtirilgan suvlar yer yuziga chashma bo‘lib otilib chiqadi. Nur chashmasi O‘zbekistonning eng sersuv chashmalaridan bo‘lib, undan bir soniyada 380-400 litr suv qaynab chiqadi. Nur chashmasi dengiz sathidan 524 m balandlikda joylashgan. Chashma suvi xushta‘m, hidsiz, rangsiz, yumshoq, shirinligi, bir litr tarkibida xlor, sulfat, kaliy, magniy, kalsiy, kremniy, karbonat, natriy kabi o‘n oltita mikroelementlar borligi aniqlangan. Harorati esa hayratomuz: qishin-yozin doimo +19,5°C ni tashkil etadi (Shavkat Ismoilzoda, 2005 y).

3-rasm Nurota chashmasi

Akademik K.Z.Zokirov: “Asrlar osha Nurotaning dong‘ini olamga yoyib kelayotgan narsa bu uning chashmasidir”,- deb bejiz aytmagan. Dastlab chashma suvini 1912 yilda rus olimlari A. Dimo va keyinchalik professor A. Nikolaevlar tomonidan tekshirilgan va uning suvi tarkibida 8 xil shifobaxsh minerallarni topganlar. Ximik olim A. Muzaffarov esa chashma suvi tarkibida 20 xil minerallar borligini aniqlagan.

Rus olimi N.A.Kenesarin “Nur chashmasi tarkibida bir qancha mikroelementlar va kimyoviy birikmalar mavjud bo‘lib, bu inson organizmi uchun zarur bo‘lgan shifobaxsh suvdir” - deb yozgan. Abu Abdullo Rudakiy esa “Dunyoda ikkita nur bor. Biri quyosh nuri, ikkinchisi Nur chashmasidir”, deya chashmani ulug‘lagan.

Nur chashmasi va uning atrofidagi tabiiy - antropogen landshaft - noyob qo‘riqxonadir. Bu yerda tabiiy (chashma landshafti), biologik (shohbaliqlar), me‘moriy (masjidlar), arxeologik (Nur qal‘asi), tarixiy (Nur tarixi shu yerdan boshlanadi), tibbiy (shifobaxsh suv) yodgorliklar betakrorligi, uyg‘unligi bilan dunyoda yagonadir. Olimlarning fikriga ko‘ra, Nur chashmasining geologik yoshi bir necha ming yil bo‘lib, chashma atrofidagi madaniy qatlam yoshi esa 35-40 ming yilga tengdir. Chashma uzra tovlanayotgan nurni har kuni minglab odamlar hayrat bilan ko‘rishadi va ushbu sir-sinoatning guvohi bo‘lishadi. Shaharning asli Nur deb atalishiga tabiatning ushbu betakror mo‘jizasi sabab bo‘lgan bo‘lsa ajab emas.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Nurota tog‘lari va tog‘ oldi tekisliklarida kishilarni o‘ziga jalb qiladigan betakror tabiat manzaralari va tabiat

yodgorliklari juda ko‘pchilikni tashkil qiladi. Mazkur maqola orqali tog‘ hududidagi ayrim obyektlarni keltirib o‘tdik, ushbu maskanlarni ko‘rishga tashrif buyurgan har qanday maxalliy va xorijiy sayyohlarni tog‘ hududining so‘lim joylariga tashrif buyuruvchilar uchun turistik marshurt yo‘nalishlari ishlab chiqish va turistik obyektlarni kompleks o‘rgangan holda, hududda xalqaro tog‘ turizmini rivojlantirish mexanizmlarini rivojlantirish muxim masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Жиззах тарихига оид” (“Қизил Ўзбекистон” газетаси, 1963йил 3 январ)
2. Шавкат Исмоилзода. Нурота қиссаси.(Рисола). – Тошкент, 2005
3. Алибеков Л.А. Ўрта Осиё табиий географияси. 1-қисм. –Самарқанд, 2006.
4. Og'a Burgutli. Jizzax viloyati ziyoratgohlari. – Т.: “Muxlis”, 2008
5. Ғўдалов М.Р. Жиззах вилояти табиатини муҳофаза қилиш. Тошкент: “Фан ва технология”, 2014